

den industriella utvecklingen, hamnens verksamhet och rumsliga placering. Sina exempel tar hon från såväl rederiernas som varvens betydelse för skilda förhållningssätt till hamnen och sjöfarten. Lökkens bidrag är, menar jag, trots att det är både välskrivet och faktamättat, mest intressant för göteborgarna själva och äger inte samma generaliserbarhet som Bergquists artikel.

Den till omfånget största artikeln är skriven av professor emeritus Sven B. Ek. Han baserar sig på en omfattande intervjuundersökning (mer än tvåhundra genomförda intervjuer) med människor som från olika sammanhang gett sina subjektiva bilder av Göteborg. Ek arbetar således med ett kvantitativt material, något han också understryker i inledningen till artikeln, möjligen i ett försök att mota eventuella invändningar från dagens etnologer som ju oftast föredrar en kvalitativ metod. Intervjuerna har gjorts under åren 1993 och 1994 av två projektanställda doktorander, Eva-Lena Haag och Ninni Trossholmen. Det stora intervjumaterialet förvaras idag i Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG), där det alltså kan användas för vidare forskning.

Ek presenterar hur några mer eller mindre löst definierade grupper ser på sin stad. Dessa grupper är finska immigranter, äldre och yngre arbetare, överklass och göteborgare i flera generationer, lägre medelklass, egenföretagare och chefspersoner i offentlig tjänst. I likhet med Bergquist lägger Ek liten vikt vid etnicitet och ålder och ingen uppmärksamhet alls ges åt könsperspektivet. Detta, menar Ek, beror på att materialet inte innehåller några tydliga särskiljande tendenser. Detta kan och bör man nog ifrågasätta. Beror författarens inställning inte snarare på att han laborerar med en oproblematiserad syn på undersökningen som "könsneutral"? Hade inte en annan läsning av materialet gett en annorlunda bild? Går det överhuvudtaget att *inte* se att kvinnor och män uppfattar staden annorlunda? Varför erkänner Ek inte bara helt frankt att könsperspektivet inte intresserar honom?

Sedan Ek redovisat och analyserat delar av sitt stora intervjumaterial kan han, inte oväntat, konstatera att det finns lika många Göteborg som det finns betraktande och sammanfattande människor. Detta till trots kan han ändå hitta en del gemensamma nämnare. En sådan är luftföreningarna som anses svåra och obehagliga. De medför att många informanter ogärna vill bo centralt utan föredrar de mer perifera områdena. En annan är trafiksituationen, som också uppfattas som negativ. Detta tillsammans med upplevelsen av den starka seg-

regationen i boendet som problematisk är tre negativa faktorer som förenar de olika informanterna.

Ek kan också konstatera att de flesta av dem som intervjuats anser Avenyn vara platsen framför andra i Göteborg. Denna en gång borgerligt laddade paradgata är i dag något av det kommersiella navet i staden. Ek tycker sig dock märka att något av tveksamheten gentemot denna "fina" gata lever kvar hos äldre informanter. Men för de yngre, understryker han, har gatan laddats om och uppfattas som det mest positiva med staden. Betydelsen av platsen blev, påpekar Ek, också tydlig i samband med de s.k. Göteborgskravallerna i juni 2001. Då talades det om att Avenyn våldtagits, skändats och slagits i spillror. Dessa starka ord vittnar om vilken betydande symbolisk laddning platsen har och antyder också att den gärna ses som synonym med Göteborg. Här går mina tankar till Maja Povrzanović Frykman, som i sina studier av Dubrovnic under kriget i Kroatien, studerat hur våld riktat mot en plats förstärker människors identifikation med den.

Stadens Janusansikten är en bok om Göteborg, men många av de resonemang som där förs kan naturligtvis appliceras på andra platser. Särskilt gäller det Bergquists bidrag. Men som helhet finner jag ändå studien mest relevant för göteborgarna själva. Den förutsätter nämligen god kunskap om staden och dess byggnader, industrier och handelsstråk för att bli riktigt givande, kunskap som inte varje läsare har. Detta innebär att den kanske har ett begränsat intresse för en större läsekrets. Desto mer positivt är det dock att boken, på etnologiskt maner, lägger så stark betoning på individens uppfattningar om staden som plats. Det gör att boken kanske i alla fall kommer att kunna uppskattas långt utanför göteborgarnas led.

Agneta Lilja, *Flemingsberg*

Karin Arvastson och Cecilia Hammarlund-Larsson: *Offentlighetens materia. Kulturanalytiska perspektiv på kommunhus*. Carlsons Bokförlag i samarbete med Nordiska museet, Stockholm 2003. 178 s., ill. ISBN 91-7203-520-X.

Var befinner sig bebyggelsehistorisk forskning idag? Vem bedriver den, utifrån vilka perspektiv, och i synnerhet: till vilken nytta? Ett bidrag till detta forskningsfält är *Offentlighetens materia. Kulturanalytiska perspektiv på kommunhus*; det sedan länge efterlängtrade

resultatet av en studie som utfördes under 1990-talet inom ramen för ett samarbete mellan Institutionen för kulturvård i Göteborg och Nordiska museet. En del av innehållet har vi redan stött på i form av Karin Arvastsons artikel "Kommunalhusens semiotik. Offentlighetens självbild i 1900-talets Sverige", som publicerades i antologin *Ting, kultur och mening* (Nordiska museet 1995), men huvudparten av den empiriska delen är nu utförligt förmedlad för första gången. Sambandet mellan det svenska kommunhusets utformning och synen på offentligheten bildar arbetets problemområde och det som i inledningen framställs som en fråga, "är byggnaderna ett uttryck för samhälleliga ideal?", utgör genom det kulturanalytiska perspektivet i själva verket en utgångspunkt. Kommunhusen betraktas som en spegling av och en materiell parallell till de idéer och värderingar som fanns i omlopp vid den tid då de uppfördes. Byggnaden som "materialiserad historia" är en tankefigur som författarna återkommer till. Den användes bl.a. av den norska etnologen Anne-Louise Gjesdal-Christensen i texten "Bostad och kommunikation" (Nordiska etnologkongressen i Hemse 1978), vilken också utgör en av studiens viktigare referenser.

Boken inleds med en vandring genom det tämligen nybyggda Skövde stadshus, där en av författarna, ett "jag" som aldrig definieras, beskriver arkitekturen utifrån idéer om makt och sociala hierarkier. Därefter grupperas och framställs kommunhusen efter tillkomstår och eftersom nybyggnation är kopplat till förändringar i kommunernas storlek, kan grupperingarna också relateras till kommunala reformer. Författarna urskiljer tre avgränsade tidsperioder och skildrar varje epok på ett likartat sätt. Det politiska sammanhanget ställs invid byggnadsbeskrivningen som en förklarande bakgrund till husets utformning och de epokspecifika arkitektoniska särdragen, den historiserande stilen, den centrala hallen eller de prefabricerade byggnadselementen framhävs och tolkas såsom uttryck för tidens idéklimat. Varje avsnitt avslutas med en kommentar där författarna sammanfattar periodens viktigaste händelser och gör en koncentrerad tolkning av dess arkitektur. Rådhus, stadshus, kommunalhus och kommunhus, byggnaderna har många namn och varje benämning representerar en inställning till det offentligas roll och befogenheter. I enlighet med ett kulturanalytiskt tillvägagångssätt växlar författarna mellan olika perspektiv. Å ena sidan tolkas byggnaderna utifrån beslutsfattarnas synvinkel, politikernas och arkitekternas, och det är deras röster och tolkningen av deras utsagor som får

störst utrymme i boken. Å andra sidan utgår tolkningen från den faktiska byggnadens utformning och hur den kan upplevas idag.

Författarna tar avstamp i historien om det svenska självstyret och beskriver i korta ordalag sockenstämma och magistrater innan man kommer fram till 1862 års kommunallagar. 1800-talets mångfunktionella och mycket påkostade råd- och stadshus tolkar författarna som en manifestation av det borgerliga skiktets dominans – och medeltidsvurmen i valet av arkitektonisk stil som en vilja att liknas vid 1300-talets fria handelsstäder. Resonemanget beläggs bl.a. med hjälp av utdrag ur pressen, där journalistens skildring av rådhusets festligheter får utgöra ett uttryck för borgerlighetens självbild, men i första hand genom hänvisningar till riksgenomgripande förändringar beträffande rösträtt och valbarhet till stadsfullmäktige. Den delen av befolkningen som inte tillhörde borgerligheten, och deras upplevelser av byggnaderna, framställs i första hand i form av en frånvaro, i fullmäktigesalen, i rådhusrätten och på balerna. Denna frånvaros betydelse för byggnadernas utformning utreder inte Arvastson och Hammarlund-Larsson men den framstår likväl tydligt när byggnaderna sätts i relation till de stadshus som byggdes några år senare såsom renodlade administrations- och domstolslokaler. Omställningen från societetshus till förvaltningslokal tolkar Arvastson och Hammarlund-Larsson som ett uttryck för att den "kommunala verksamheten önskade distansera sig från borgerligheten", vilket sammanträffade med den allmänna rösträttens införande i svensk kommunalpolitik och de nya aktörernas inträde på arenan.

Dessa aktörer och kommunernas utökade befogenheter och uppgifter tecknar bakgrunden till nästföljande epok i kommunhusbyggandet, en epok vars höjdpunkt inträffar på 1950-talet i samband med storkommunreformen. De nya kommunhusen har det gemensamt med de tidigare att de placeras centralt och får en påkostad utformning. I exteriören markeras en tydlig skillnad mellan den del av byggnaden som inrymmer fullmäktigesal och den som inrymmer kontor. "Sakralt högtidlig" kallar författarna fullmäktigesalen, vars placering också kan utläsas i fasaden. Husen förses ofta med en spatiös entréhall som bör tolkas utifrån samtidens föreställning om det offentliga rummet, ett utrymme som skulle vara tillgängligt för alla medborgare. Högtidligheten och anspelningar på det religiösa rummet återkommer på fler ställen, exempelvis i beskrivningarna av trappa och hall som en "processionsväg" till salen, den

exklusiva dekoren som en lovsång till ”det kommunalas innersta väsen och mening” eller arkitekturen från epoken som förmedlande ”fridsamhet” och ”endräkt”. Ordvalet kommenteras konstigt nog inte men författarna tolkar byggnaderna som ett uttryck för samtidens föreställning om det offentliga, en föreställning som gränsar till vördnad. Husen materialiserar, enligt Arvastson och Hammarlund-Larsson, en *föreställning* om det offentliga som en kraft och en plats för samförstånd, en föreställning som författarna vederlägger genom att läsa arkitekturen som något annat: salen som en styrkedemonstration från politikerna, den exklusiva utformningen som ett uttryck för kommunalpolitikernas vilja att betona sin egen betydelse.

Den senaste epokens kommunhus, uppförda 1965–1990, kom i första hand att präglas av idéer om effektivitet. Kommunblocksreformen som var genomförd 1974 innebar att antalet kommuner minskades med två tredjedelar. Syftet var att rationalisera förvaltningen och de nya husen uppfördes i samma anda. Miljonprogrammet hade gjort många kommuner till kostnadsmedvetna beställare och så småningom kom den allmänna opinionens kritik av den offentliga sektorns utgifter att ytterligare skärpa kraven på kostnadseffektivitet. Byggnaderna placerades ofta utanför de nya kommunblockens centra för att markera att de inte representerade orten utan hela kommunen. I vissa trakter betydde det att husen uppfördes på platser som tidigare ansetts perifera, medan andra plötsligt kom att hamna i periferin.

Epokens arkitektur präglas av ett avdramatiserat formspråk, skriver författarna och tolkar det som ett led i strävan att ”passa alla invånare och aktörer och vara en anpassning till tidsandan”. Resultatet blev en identitetslös arkitektur vars själva otydlighet i budskapet utgör ett budskap i sig. Husen representerar i Arvastsons och Hammarlund-Larssons ögon en abstraherad makt som inte visar sitt ansikte men som likväl verkar ibland oss.

Det skrivs många böcker och avhandlingar om hus men det är sällan bebyggelsen tolkas. Bebyggelsehistorisk forskning har ofta karaktären av perspektivlösa redogörelser, förment sakliga beskrivningar av historiska händelseförlopp som har präglat husen och platserna. Därför är *Offentlighetens materia* en mycket intressant bok. Den framställer historien från en definierad ståndpunkt och föreslår för oss en särskild position utifrån vilken vi kan betrakta de svenska kommunhusen. Textens tydliga hållning till trots lyckas författarna inte

alltid övertyga med sina tolkningar. En av anledningarna är att analyserna sätts i relation till byggnadernas politiska och samhällshistoriska kontext som därmed får ligga som förklaringsgrund till arkitekturens utformning. Det innebär att den symboliska tolkningen i min mening blir mindre övertygande och mindre intressant. Författarna så att säga läser bebyggelsen med facit i hand. De *vet* att borgerligheten var en ekonomiskt och socialt dominant grupp vars position snart kom att ifrågasättas och de *vet* att drömmen om den goda Kommunen innehöll delar som vare sig var demokratiska eller toleranta – *alltså* representerar 1800-talets stadshus en borgerlig maktetablering och folkhemmets kommunalhus den sociala ingenjörskonstens förespråkare. Symbolen framstår som en helt och hållet logisk konstruktion. De samhällshistoriska förklaringarna i sig motsäger inte resonemanget kring representation men tillvägagångssättet drar frågan till sin spets: *Vem* uppfattar stadshuset som en representation för borgerlighetens strävanden? *Vem* tolkar och tolkade kommunalhusets fullmäktigesal som en styrkedemonstration?

1700-talets tingshus, för att ta ett exempel på en annan typ av offentlig miljö, kan läsas som en respektgivande representant för centralmakten, som ett exklusivt stenhus bland timmerkåkar eller som en makts högborg där häradshövdingen regerade. Samtidigt talar dagboksskildringar och brev om husen på ett sätt som inte överensstämmer med den bilden. Det framkommer att tingshusen kunde vara festplatser där människor från olika grupper i samhället rörde sig och möttes. Under rättegångarna trängdes åhörare i fönsteröppningarna och framför skranket, somliga bötfälldes för att de var berusade i rättsalen eller kissade på sig under sittande förhandling och häradshövdingar skrev till landshövdingen och klagade på att de under tingen tvingades övernatta i tingshuset, på granris framför en kall eldstad. Med dessa bilder vill jag inte påstå att husen var tummelplatser för demokrati och samförstånd; de kan fortfarande tolkas som symboler för de orättvisor som pågick under 1700-talet, i och utanför tingshuset. Min poäng är inte heller att Karin Arvastson och Cecilia Hammarlund-Larsson gör huvudlösa tolkningar, men att bebyggelsen måste betraktas från fler utgångspunkter. Kanske skulle brukarperspektivet och brukarnas faktiska avtryck i byggnaderna ha fått ta ännu större plats som utgångspunkt för tolkningarna.

Trots vissa kritiska invändningar vill jag framhålla att *Offentlighetens materia* är en inspirerande bok, om inte annat för att den reser avgörande frågor kring

bebyggelseolkning. Att boken vare sig är en avhandling, en populärversion av en avhandling, en blädderbok om arkitektur eller en historisk exposé över svenska kommunhus förvirrar en akademisk läsare som undrar vilka krav som är rimliga att ställa på denna text. Kanske skulle författarna bättre ha inlemmat de kapitel i arbetet som kallas "Teoretisk ram" och "Tidigare forskning" i texten och rent av döpt om dem, allt för att öppna för detta viktiga samtal och bjuda in fler läsare i den angelägna diskussionen om offentlighetens rum.

Eva Löfgren, Göteborg

Carina Sjöholm: *Moderna skärgårdsbor i gammal kultur*. Skrifter utgivna av Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund nr 73. Göteborg 2002. 136 s., ill. ISBN 91-7686-185-6, ISSN 0280-4174.

Etnologen Carina Sjöholm bedrev under år 2000 etnologiskt fältarbete i Bohusläns skärgård. Hon arbetade under åtta månader med längre och kortare avbrott på Åstol (landsbygdsnära skärgård), Styrö (storstadsnära skärgård), Kosteröarna (Norgenära skärgård) och i Fjällbackaarkipelagen (glesbygdsskärgård). Avsikten med det omfattande fältarbetet var att man från länsmuseets sida ville dokumentera mångfalden i skärgårdsbygden genom intervjuer och observationer av människor i vardag och fest. Resultatet blev en studie av förändring, där olika erfarenheter av det förgångna paradades med föreställningar om nuet och framtiden.

Sjöholms dokumentation presenteras i den generöst illustrerade studien *Moderna skärgårdsbor i gammal kultur*. En utgångspunkt för författaren har den s.k. Skärgårdsutredningen och Agneta Boqvists studie *Levande skärgård* (båda från 1979) varit. I utredningen jämfördes skärgården med annan glesbygd, präglad av få arbetstillfällen, befolkningsminskning, utflyttning och sned åldersfördelning, samtidigt som man såg till de skärgårdsspecifika förhållandena. Utredarna menade att skärgården behövde en fast befolkning och konstaterade att det, trots strukturella problem, fanns en stark vilja hos människor där att bo kvar. När utredningen skrevs hade fisket stor betydelse. Västskustfiskarna stod ännu för den största andelen fisk i landet. I utredningen lades också stor vikt vid den växande turismen som binäring. Utredningen menade att skärgården hade särskilda förutsättningar och att deras roll borde klargöras. Var helårsboende möjligt? Vad, frågar sig nu Sjö-

holm tjugo år senare, har då hänt sedan utredningen gjordes?

De undersökta öarnas ekonomi har, påpekar hon i inledningen till sin bok, av hävd baserats på mångsyssleri, t.ex. kombinationer av fiske, fraktfart, jordbruk och husdjurskötsel. Till detta har, åtminstone sedan förra sekelskiftet, turismen varit ett viktigt tillskott. Det gäller dels sommargäster, som bodde inhysta hos lokalbefolkningen under längre eller kortare perioder, dels besökare till de medicinska inrättningarna som kurhotell och brunnsorter. Kontakterna med människor från det egna landet har alltså varit omfattande genom dessa ständiga möten. Men genom att de bohuslänska männen också idkat sjöfart har de även kommit i kontakt med andra länder, något som märks i dialekterna och på namngivningen, som bl.a. har starka anglosaxiska inslag.

Sjöholm kan genom sina djupintervjuer konstatera att mångsyssleri och yrkeskombinationer gäller också i dag. Fiskets och sjöfartens andel i ekonomin har dock drastiskt minskat sedan 1979 och lönearbete har blivit allt vanligare. I och med förändringarna har kontakterna med havet också minskat och kusten uppfattas i dag mera som kultur- än som produktionsmiljö. Naturen tenderar att alltmer ses som ett rekreativsmål och boendet på öarna beskrivs gärna i termer av livskvalitet, något som t.ex. tar sig uttryck i tankar om att boendet är ett idealt liv skilt från stadens omoraliska lockelser. Samtidigt finns, menar författaren, en specifik ö-problematik som rör svårigheter med transporter, bostäder, vatten- och avloppssystem, offentlig service och infrastruktur.

Det finns många gemensamma nämnare för de öar Sjöholm undersökt, men också stora lokala variationer. Åstol, den lilla klippön som mäter 400x600 m och har en befolkning på endast 280 personer är en pendlarö, eftersom fisket, som länge varit huvudnäring, kraftigt gått tillbaka. På Åstol har åretrunthus i allt större utsträckning blivit sommarhus. Kapitalstarka sommargäster har drivit upp huspriserna och gjort marknaden svårtillgänglig för de bofasta ungdomarna. Detta har lett till en klivenhet gentemot turismen, som är en relativt sen företeelse på ön. På Kosteröarna däremot är turismen en viktig inkomstkälla och har också gamla anor. Öarna är heller inte, till skillnad från Åstol, färdigexploaterade, dvs. det finns ännu mark att bebygga. Pendlingen från öarna har visserligen ökat, men de boende på Koster kan ändå, ofta genom mångsyssleri, finna sin utkomst hemmavid. Förutsättningarna för de olika öarna är således sinsemellan annorlunda.

Styrö är med sina 1 440 invånare exempel på urba-